

MacDonald Silahsızlanma Tasarısı'nın (1933) Türk İngiliz İlişkilerine Etkisi: Türkiye'nin Avrupalılığı ve Boğazlar Meselesi¹

İrşat SARIALIOĞLU²

Başvuru Tarihi: 17.08.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

İngiltere'nin 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu ve dönemin Başbakanı James Ramsay MacDonald'ın adıyla anılan tasarısı, iki savaş arası dönemde ortaya çıkan önemli silahsızlanma projelerinden biridir. Bu çalışmanın amacı MacDonald tasarısının Türk İngiliz ilişkilerine olan etkilerini tespit etmek ve tarihsel çerçevede içerisinde anlamlandırmaktır. Çalışma içerisinde birincil kaynaklar üzerinden yapılan araştırmalar neticesinde MacDonald projesinin Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki projenin ilanının hemen ardından yakınlaşma sürecindeki Türk-İngiliz ilişkilerinin Türkiye'nin Avrupalılığı ve uluslararası prestiji çerçevesinde diplomatik bir krize sürüklenmesidir. İkincisi ve daha da önemlisi ise projenin Boğazlar meselesini tekrardan Türk-İngiliz ilişkilerinin merkezine taşımıştır. Ayrıca çalışmanın tespitlerinden biri de Türkiye'nin Cenevre Silahsızlanma Toplantısı'nda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne yönelik ilk değişiklik talebini, MacDonald projesi kapsamında ve projenin ortaya çıkardığı bazı imkân ve güvenlik endişelerine atıfla ortaya koyduğudur. Çalışma içerisinde bu sonuçları ortaya çıkaran süreç ve argümanlar, proje metninin yanı sıra Türk ve İngiliz arşiv belgeleri çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada arşiv belgelerinin yanı sıra dönemin basınından ve ilgili literatürden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İngiliz İlişkileri, Silahsızlanma, İki Savaş Arası Dönem, Türk Dış Politikası, Avrupalılık, Boğazlar

Atıf: Sarılioğlu, İ. (2023). MacDonald Silahsızlanma Tasarısı'nın (1933) Türk İngiliz ilişkilerine etkisi: Türkiye'nin Avrupalılığı ve Boğazlar meselesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1415-1438.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, irsat.sarialioğlu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7835-0746

The Impact of the MacDonalD Disarmament Proposal (1933) on Anglo-Turkish Relations: Turkey's Europeanness and the Straits Issue

İrşat SARIALIOĞLU³

Submitted by: 17.08.2023

Accepted by: 01.11.2023

Article Type: Research Article

Abstract

The MacDonalD proposal which was submitted by England to the Geneva Disarmament Conference in 1933 is one of the important disarmament projects that emerged in the interwar period. The aim of this study is to determine the impacts of the MacDonalD proposal on Anglo-Turkish relations and to analyze them within the historical framework. As a result of the analysis of primary sources, it has been determined that the MacDonalD project revealed important outcomes in bilateral relations. The first of these is that the Anglo-Turkish relations, which were in the process of rapprochement, were dragged into a diplomatic crisis within the framework of Turkey's Europeanness and international prestige, right after the announcement of the project. Secondly and more importantly, the project brings the Straits Issue back to the center of Anglo-Turkish relations. Another significant finding is that Turkey made the first amendment request to the Lausanne Straits Convention at the Geneva Disarmament Meeting within the scope of the MacDonalD project and with reference to some of the possibilities and security concerns that the project revealed. The processes and arguments that produced these results were analyzed within the framework of Turkish and British archival documents as well as the proposal text. In the study, besides archival documents, the press of the period and related literature were used for the purposes of analysis.

Keywords: Anglo-Turkish Relations, Disarmament, Interwar Period, Turkish Foreign Policy, Europeanness, The Straits

³ Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, irsat.sarialioglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7835-0746

Giriş

Türk dış politikası literatüründe 1930'lu yıllar Türk-İngiliz yakınlaşması dönemi olarak kabul edilmektedir. 1926 yılında Musul konusunda çözüme varılması, 1930 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmayla dostluk ilişkilerinin kurulması ve 1932'de Türkiye'nin Milletler Cemiyetine (MC) üye olması bu yakınlaşma için zemin oluşturan temel etkenlerdir (Oran, 2002, s. 253). İki ülke arası ilişkilerin 1930'lu yıllarda izlediği seyre baktığımızda giderek artan bir yakınlaşma eğilimi dikkat çekmektedir. 1939 yılında Fransa'nın da içerisinde yer aldığı bir ittifak ilişkisine dönüşecek olan bu eğilimi kendi içerisinde üç döneme ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 1934'e kadar süren yakınlaşmanın kurulmaya çalışıldığı evredir. Bu süreçte iki ülke kamuoyunda Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan olumsuz yargıların silinmesi ve yakınlaşma için zemin hazırlanması önemli bir hedef olmuştur. İkinci dönem ise İtalyan tehdidinin ortaya çıkmasıyla ilişkilerin boyut değiştirdiği ve uluslararası sistemdeki gelişmelerin de etkisiyle yakınlaşmanın tesis edildiği 1934-1936 arası dönemdir. Bu dönemde Almanya'nın Türkiye üzerindeki ekonomik nüfuzu karşısındaki denge arayışında da İngiltere ön plana çıkmış, 1935 yılından itibaren iki ülke arası ticari ve ekonomik ilişkiler ivme kazanmıştır (Tuncer, 2021, s. 136; Yavuz, 2019, s. 212-213). 1936-1939 arası evre ise Montreux Konferansı'nda kurulan iş birliği, Karabük Demir Çelik Fabrikasının İngiltere desteği ile kurulması, Türkiye'nin ikinci kalkınma planının finansmanı için imzalanan kredi anlaşması ve nihayet 1939 ittifakı ile dış politikada ciddi bir ortaklık görünümü arz etmektedir. Literatürde bu dönem doğrudan iş birliği kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir (Kürkçüoğlu, 1985, s. 83-85; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2002, s. 272-273).

Bu çalışma İngiltere'nin, 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu Başbakan James Ramsay MacDonald'ın adıyla anılan ve 1933-1934 tarihlerinde uluslararası politikayı epeyce meşgul eden silahsızlanma planının Türk-İngiliz ilişkilerine olan etkisine odaklanmaktadır. Bu durumda çalışmanın tarihsel çerçevesini yakınlaşmanın kurulmaya çalışıldığı evre ile İtalyan tehdidinin ilişkilerde önemli bir rol oynamaya başladığı evreye ait koşullar belirlemektedir.

Bu koşullardan ilki uluslararası sistemin 1930'lu yıllardaki yapısıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan düzenin devamından yana olan statükocu güçlerle, savaş sonrası düzeni ve onu oluşturan antlaşmalar sistemini değiştirmek isteyen revizyonist güçler arası çatışma bu dönemin en belirgin özelliğidir. Ocak 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle revizyonist grup ile statükocu grup arasındaki çatışma gittikçe belirginleşirken dünyadaki silahlanma eğilimi de artmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemin mimarlarından olan İngiltere'nin yanı sıra Türkiye'nin de bu dönemde izlediği politika anti-revizyonist bir karakterdedir (Özdemir, 2004, s. 40-41). Bu durum, statükoyu korumaya yönelik dış politika izleyen iki ülke arası ilişkileri ister istemez 1920'lerden farklı bir noktaya taşımıştır. Bu noktada 1930'lu yıllarda Türk-İngiliz ilişkilerinin büyük ölçüde uluslararası sistemdeki gelişmelerin gölgesinde, önce İtalya'nın daha sonra da Almanya'nın Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yönelik siyasal ve ekonomik nüfuz kurma politikalarının etkisi altında şekillendiğini unutmamak gerekir (Tuncer, 2008, s. 140).

Türkiye'ye özgü koşullara bakıldığında da ilk etapta uluslararası sistemdeki kaos havasının getirdiği güvenlik kaygısı göze çarpmaktadır. Bu kaygı Türkiye'yi bir taraftan çok yönlü güvenlik ve iş birliği arayışlarına iterken bir taraftan da Lozan Sözleşmesi ile askerden arındırılan Boğazların statüsünü yeniden gündeme getirmiştir (Soysal, 1981, s. 102; Hale, 2003, s. 55-56). Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye'nin en önemli önceliklerinden biri uluslararası güçler ve komşularıyla iş birliği antlaşmaları imzalayarak sınırlarını güvence altına almak ve ülkenin etrafında bir güvenlik çemberi kurmak olmuştur (Balci, 2018, s. 67-68). 1930'larda Avrupa'nın gitgide savaşa yaklaşması ise Ankara'nın uluslararası ve bölgesel iş birliğine atfettiği önemi arttırmıştır. Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan ilişkileri ve 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve

Romanya arasında kurulan Balkan Antantı bu politikaya bir örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan bu dönemde Türkiye bölgesel ittifakların yanı sıra uluslararası iş birliği ve ortak güvenlik çabalarında da yerini almıştır. Hatta bu nokta Türkiye'nin MC'ye girişinde de etkin olan faktörler arasındadır (Gönlübol ve Sar, 2013, s. 106-107, 117).

1930'lu yıllar ilerledikçe uluslararası sistemdeki kaos ortamı gittikçe belirginleşirken Türkiye bir taraftan MC çatısı altında uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesine yönelik çabalara katılacak diğer taraftan da başta İtalya olmak üzere revizyonist güçler karşısında güvenliğini sağlamak için İngiltere ve Fransa ile ittifak arayışı içerisine girecek ve bu ittifaka Sovyetler Birliği'ni de dahil etmek için uğraşacaktır (Oran, 2002, s. 253-254). Nihayetinde ise Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle iş birliği girişimi sonuçsuz kalacak ve Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak antlaşmasıyla Avrupa'daki savaşta statükocu devletlerle iş birliği yapmayı prensip olarak kabul edecektir (Gönlübol ve Sar, 1982, s. 125). Tüm bunların yanı sıra yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'nin uluslararası ortamın etkisiyle artan güvenlik kaygısı Lozan Sözleşmesi ile askerden arındırılan Boğazların statüsünü de gündeme getirecektir. Türkiye, bu husustaki ilk değişiklik talebini Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda MacDonald planı çerçevesinde uluslararası toplumun önüne getirecektir.

1920'li yıllara nazaran değişen 1930'lu yılların dış politikası ve Mustafa Kemal Atatürk de dönemin önemli birer parametresidir. Lozan'dan kalan sorunlarını halletmiş Türkiye, 1930'lardan itibaren daha aktif ve çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamış; Sovyetler Birliği ile kurulan dostluğu muhafaza ederek Batı ile yakınlaşma eğilimi içerisine girmiştir (Millman, 1995, s. 488). Aktif dış politika ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki itibarının artırılması bizzat Atatürk'ün dış politika ilkeleri arasındadır (Tuncer, 2008, s. 30-31). Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan diplomasinin büyük ölçüde Atatürk tarafından belirlendiği düşünüldüğünde bu prensiplerin dönemindeki ağırlığı daha net olarak ortaya çıkmaktadır (Tuncer, 2008, s. 184). Aktif dış politikanın yanı sıra Atatürk'ün dış politika ilkeleri arasında yer alan çağdaşlık prensibi de bu dönemde Türkiye'nin İngiltere'yle kurduğu ilişkileri etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Zira Atatürk, yeni Cumhuriyet'in çağdaş uygarlık hedefi dâhilinde, bu uygarlığı hangi devletler temsil ediyorsa Türkiye'nin o devletlerle yakın iş birliği içerisinde olması gerektiğini düşünmektedir (Tuncer, 2008, s. 31). Bu noktada da Atatürk'ün Batı'nın ve Batılı değerlerin temsilcisi olarak gördüğü İngiltere'ye atfettiği değer ön plana çıkmıştır (Uyar, 2007, s. 196; Graves, 1999, s. 156-157). Tüm bunlar, İngiltere ile hedeflenen yakınlaşmanın sağlanabilmesi için I. Dünya Savaşı'ndan kalan olumsuz yargıların giderilmesine yönelik diplomatik çabaları sürecin önemli bir özelliği hâline getirmiştir. 1932-1934 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra Büyükelçisi olarak görev yapan Mehmet Münir [Erteğün] Bey'in görev sürecinde de Türkiye lehine kamuoyu oluşturulma faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur (BCA/TDA/534/ 37126- 149086- 26; BCA/TDA/534/ 37126- 149081-2). 19 Mart 1934 tarihli II. Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde Mussoli'nin İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu dile getirmesiyle ise dönemin tarihsel çerçevesine göz ardı edilemeyecek bir unsur olarak İtalyan tehdidi dahil olmuştur. Bu tarihten itibaren, yukarıda da altı çizildiği üzere, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma siyasetinin veçhesi değişmiş, yakınlaşma siyasetinin yanı sıra bir ittifak arayışı başlamıştır. Artık İngiltere Akdeniz'in en güçlü devleti ve önemli bir deniz gücü olarak İtalya tehdidi karşısında güvence aranılan bir merkez hâline gelmiştir (Soysal, 1981, s. 102).

İngiltere açısından dönemin panoramasını çizmeye çalıştığımızda tıpkı Türkiye'de olduğu gibi karşımıza ilk önce revizyonist statükocu çatışması çıkmaktadır. Bu çatışmada Türkiye'nin statükocu grupla birlikte hareket etmesi İngiltere'nin arzu ettiği bir durum olmuştur. Fakat bununla birlikte 1930'lu yılların ilk yarısında İngiltere, Türkiye de dâhil olmak üzere Orta ve Güneydoğu Avrupa devletleriyle resmen bağlanmaktan ve angajman üstlenmekten kaçınan bir siyaset izlemiştir. Londra'nın bu noktadaki temel kaygısı böyle bir

durumun, Almanya ve İtalya'yı kıskırtması ve olası Avrupa anlaşmasını engellemesidir. Bu kaygı bir bütün olarak İngiltere'nin dış politikasını etkisi altına aldığı gibi Türkiye ile kurulan yakınlaşmayı da sınırlamıştır (Jivkova, 1978, s. 9).

Son olarak, 1930'larda Türk İngiliz ilişkilerinin Londra merkezli tarihsel çerçevesini çizmeye kalktığımızda bu çerçeveye mutlaka dahil edilmesi gereken bir unsur olarak karşımıza Türk-Sovyet ilişkileri çıkmaktadır. 1930'larda İngiltere uluslararası sistem gereği Sovyetler Birliği ile bir yakınlaşma içerisinde olmakla beraber Sovyet dış politikasına kuşku ve güvensizlikle yaklaşmıştır (Jivkova, 1978, s. 9). Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile kurduğu yakınlık da İngiltere tarafından Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etki alanında olduğu biçiminde yorumlanmış ve Türkiye ile olan ilişkiler, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan dostluğundan bağımsız olarak değerlendirmeye alınmamıştır (Boyar, 2014, s. 1168).

Bu çalışmanın amacı MacDonald planının Türk İngiliz ilişkilerinde yarattığı etkilerin tespit edilmesi ve yukarıda bahsedilen tarihsel çerçeve içerisinde anlamlandırılmasıdır. Çalışmanın sınırlarını, İngiltere'nin 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu ve dönemin Başbakanı James Ramsay MacDonald'ın adıyla anılan tasarının Türk-İngiliz ilişkileri ve Türk dış politikasına olan etkileri belirlemektedir. Bu doğrultuda çalışma içerisinde ilk önce MacDonald projesi ana hatlarıyla ele alınacak, ardından ise projenin ikili ilişkilere olan etkisi irdelenmeye çalışılacaktır. Literatürde MacDonald projesinin Türk İngiliz ilişkilerine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bahsi geçen bu boşluğun Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı arşivinin uzun yıllar boyunca kapalı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu araştırmanın ilk safhasını Devlet Arşivleri Başkanlığında Londra Büyükelçiliğine ait evrakların incelenmesi oluşturmuştur. Geçtiğimiz yıllarda T.C. Dışişleri Bakanlığı evrakının bir kısmının Devlet Arşivleri Başkanlığına devredilmesinin bu tarz çalışmaların artmasını beraberinde getireceği umulmaktadır. Bu açıdan çalışmanın Türk-İngiliz ilişkileri literatürüne mütevazı da olsa bir katkı sağlaması hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmanın Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik ilk resmî beyanının ortaya çıktığı şartları ve konjonktürü irdelerek Türk dış politikası literatürüne de küçük bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, ilk olmakla birlikte Türkiye'nin Boğazlara yönelik değişiklik talebini dile getirdiği tek uluslararası platform MacDonald tasarısının tartışıldığı Cenevre Silahsızlanma Kongresi değildir. Cenevre'den sonra da Türkiye birçok uluslararası toplantıda bu talebini yinelemiştir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'nin Montreux Konferansı'na değin Boğazlara ilişkin değişiklik taleplerini ve bu taleplere kaynaklık eden tarihsel konjonktürü mercek altına alacak çalışmalara katkı ve çerçeve sunabilir. Bu amaçlar dâhilinde, ilgili literatürün yanı sıra, çalışmanın temel kaynağını İngiliz ve Türk arşiv belgeleriyle dönemin basını oluşturmaktadır.

MacDonald Silahsızlanma Projesi

İki savaş arası dönemde silahsızlanma kavramı, silahların uluslararası anlaşmalarla sınırlandırılması ve kontrolü anlamında kullanılmaktadır (Kitching, 2003a, s. 7). Wilson prensiplerinin devletlerin silahlarını kendi ulusal güvenliklerini sağlayacakları miktara indirmelerini öngören dördüncü maddesinden itibaren silahsızlanma iki savaş arası dönemin barışı koruma çabaları içerisinde yerini almıştır. MC Misakı da 8. maddesi ile barışın korunması için ulusal silahlanma düzeyinin ulusal güvenlik ve ortaklaşa kabul edilecek uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gerekli asgari miktara indirilmesini zorunlu kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Versailles, Neuilly, Saint Germain ve Trianon antlaşmalarındaki silahlanmayı sınırlandıran maddelerin ardındaki bakış açısı da budur. Bu amaçla iki savaş arası dönemde Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı (1922), Cenova Konferansı (1922), Moskova Konferansı (1922), Milletler Cemiyeti Konferansları (1925), Locarno Antlaşmaları (1925), Litvinov Protokolü, Briand Kellogg Paktı (1928), Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı (1930) ve Cenevre Silahsızlanma Konferansı (1932-1934) gibi önemli uluslararası toplantılar düzenlenmiştir (Caşın, 1993, s. 105-115).

İki savaş arası dönemdeki silahsızlanma diplomasisinin liderliğini üstlenen İngiltere için de silahsızlanma, silahların tamamının ya da büyük bir kısmının terki anlamına gelmemektedir. Bu dönemde Londra, uluslararası bir antlaşmayla desteklenen, taraflarının rızasının alındığı, makul bir sınırlamaya ulaşmayı yeterli bulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik olarak zorda olan ve savaş sonrası koşullarda Britanya İmparatorluğu'nun muhafazasına odaklanan İngiltere silahsızlanma ile silahlanmanın beraberinde getireceği ekonomik yükü azaltmayı ve eninde sonunda savaşla neticelenecek olduğuna inandığı bu rekabeti hazırlık aşamasında önleyerek olası bir savaşın önüne geçmeyi hedeflemiştir (Baker, 1970, s. 2-7). MacDonald'ın adıyla anılan silahsızlanma tasarısının da ardında yatan sebep budur.

Milletler Cemiyeti çerçevesinde 1926 yılından itibaren hazırlıkları devam eden Cenevre Silahsızlanma Konferansı nihayet 2 Şubat 1932'de toplanmıştır. Eylül 1932'ye kadar devam eden konferansa Almanya'nın eşitlik talepleri damgasını vurmuş, Fransa'nın etkisiyle talepleri kabul olmayan Almanya'nın Eylül ayında konferanstan çekilmesiyle ise Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın ilk kısmı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu süreçte İngiltere'nin Fransa nezdinde önemli girişimleri olmuş ve nihayetinde Fransa'nın bütün milletler için bir güvenlik sisteminin kurulması hâlinde Almanya'ya eşitlik tanınmasına rıza göstereceğini bildirmesiyle Almanya'nın yeniden konferansa katılımı sağlanmıştır. Almanya'nın konferansa dönüşünün ardından Şubat 1933 ile Temmuz 1933 tarihleri arasında toplanan konferansın ikinci aşamasının temel gündemini ise İngiliz delegasyonunun, konferansın önceki karar ve görüşmelerine bağlı kalarak hazırladığı silahsızlanma projesi oluşturmuştur (Alsan, 1953, s. 22-24; Karabulut, 2007, s. 64). Proje 16 Mart 1933'te İngiltere Başbakanı MacDonald tarafından konferansa sunulmuştur (Kitching, 2003b, s. 130).

MacDonald silahsızlanma projesi temelde iki kısma ayrılmaktadır. Güvenlikle ilgili olan ilk kısımda proje, savaşı yasa dışı ilan eden Kellogg Pakti'na aykırı davranılması hâlinde izlenecek süreçleri belirleyen istişari bir mekanizma önermiştir. Bu istişari mekanizmanın Kellogg Pakti'na aykırı bir durum vuku bulduğunda ihlalinin önüne geçmek için atılacak adımlar konusunda uzlaşmak, eğer ihlal gerçekleşiyse de saldırganı belirlemek için bir konferans toplamak gibi görevleri vardır (Kitching, 2003b, s. 132).

Doğrudan silahsızlanmaya ilişkin olan ikinci bölümde ise ilk defa ordu mevcutlarına, silahlara, tanklara, gemilere ve uçaklara ilişkin rakamsal sınırlamalar getirilmiştir. Bu kısımda ilk etapta Avrupa kıtasındaki ülkelerin kara kuvvetlerinin milis esasına döndürülmesi ve askerlik süresinin sekiz (olağanüstü durumlarda azami 12) ay olması öngörülmüştür. Planın Avrupa kıtasındaki ülkelerin ana vatan ve denizaşırı kuvvetleri olmak üzere kara kuvvetleri için kabul ettiği sınırlar ise şu biçimdedir:

Tablo 1
Avrupa Kıtasındaki Ülkelerin Ana Vatan ve Denizaşırı Kara Kuvvetleri Sınırı

	Ana Vatandaki Kuvvetler	Denizaşırı Kuvvetler
Sovyetler Birliği	500.000	500.000
Fransa	200.000	400.000
İtalya	200.000	250.000
Almanya	200.000	200.000
Lehistan	200.000	200.000
İspanya	120.000	170.000
Romanya	150.000	150.000
Çekoslovakya	100.000	100.000
Belçika	60.000	75.000
Felemenk	25.000	75.000
Yunanistan	60.000	
Macaristan	60.000	
Bulgaristan	60.000	

Planın silahlara sınırlama getiren kısmında is, seyyar (mobil) kara toplarının maksimum 105 mm olacağı ancak 155 mm'ye kadar olan mevcut topların korunabileceği belirtilmiştir. Çalışmanın odağı açısından önem taşıyan bu maddenin anlamı ağır seyyar topların ilgasıdır. Bunun yanı sıra kıyı savunma toplarının maksimum boyutu ise 406 mm olarak belirlenmiştir. 16 tonun üzerindeki tankların ise yasaklanması öne sürülmüştür. Tasarı bu sınırların üzerindeki tüm silahların sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonraki üç yıl içinde imha edilmesini içermektedir. Deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak da planda 1935 yılı içerisinde bu hususta özel bir konferans toplanacağı ve orada anlaşma sağlanacağı belirtilmektedir. Plan uçaktan bombardımanın yasaklanması ve askerî uçak miktarlarının azaltılmasını önermiştir. Buna göre Fransa, Japonya, İtalya, Sovyetler Birliği, Amerika ve İngiltere mevcut askerî uçaklarını 500'e indireceklerdir. Diğer ülkelerin mevcut askerî uçak sınırlamaları ise şu biçimdedir: Çekoslovakya, Lehistan, İspanya, Yugoslavya 200; Belçika, Felemenk, Romanya 150; Türkiye, Çin 100; Yunanistan, Norveç, İsveç, İsviçre, 75; Danimarka, Estonya, Letonya, Litvanya 50; Finlandiya ve Portekiz 25 (Kitching, 2003a, s. 157-158; Bennett, 1934, s. 107-108).

Ayrıca tasarı kimyasal, yakıcı ve biyolojik silahları yasaklamıştır. Bunun yanı sıra sözleşmenin gidişatını denetlemek için daimî bir silahsızlanma komisyonu kurulması öngörülmüştür. MacDonald taslağının en önemli tarafı ise Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan antlaşmaların askerî tehdit içeren maddelerinin yerine geçecek olmasıdır. Bir diğer ifadeyle taslak, Versailles, St. Germain, Trianon ve Neuilly antlaşmalarında değişiklik yapılmasını önermiştir (Kitching, 2003a, s.157-158; Bennett, 1934, s. 107-108). Türkiye'nin MacDonald planına olan eleştirileri açısından da önem taşıyan ilgili 96. maddede sözleşmenin Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'ın silahlarını ve silahlı kuvvetlerini sınırlayan Versailles, St. Germain, Trianon antlaşmalarının beşinci Neuilly Antlaşması'nın ise dördüncü bölümünün yerine geçeceği belirtilmiştir (Bennett, 1934, s. 292).

MacDonald Planı ve Türkiye

Planın açıklanmasının ardından 1930'larla birlikte yakınlaşma eğilimi içerisinde olan Türk-İngiliz ilişkileri aniden ortaya çıkan diplomatik bir krizin içerisine sürüklenmiştir. Türk hükûmeti ayrıntıları ortaya çıkan plandan ciddi bir biçimde rahatsızlık duymuş ve Ankara resmî kanallar üzerinden Londra'ya, planda değişiklik yapılmadığı takdirde ikili ilişkilerde katedilen mesafenin yerle bir olacağı uyarısında bulunmuştur. İngiltere maslahatgüzarı James Morgan da hükûmetinin silahsızlanma projesine ilişkin haber verdiğinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü [Aras] Bey'in kendisine planı hayırhah bir bakış açısıyla değerlendireceği konusunda söz verdiğini fakat detayların Ankara'ya ulaşmasıyla durumun kötüye gittiğini belirtmektedir. Zira, planın detaylarına vakıf oldukça Tevfik Rüşdü Bey'in ve Türk Dışişlerinin önemli isimleri Morgan'a karşı belirgin bir soğukluk ve ihtiyatlı bir tutum içerisine girmiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 28).

Tevfik Rüşdü Bey ve James Morgan Görüşmesi

Önerinin içeriğinin öğrenilmesinin ardından Tevfik Rüşdü Bey, James Morgan'ı 18 Mart 1933'te Dışişleri Bakanlığına çağırması ve daha öncekilerin aksine kendisiyle oldukça mesafeli bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Dışişleri Bakanı, hükûmetinin İngiltere'nin planında, hava kuvvetlerinin azaltılması önerisiyle bağlantılı olarak Türkiye'nin Boğazları savunma potansiyeline yönelik bir hedef saptadığını, savaş uçaklarına yönelik olarak planın öngördüğü kısıtlamanın Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki taarruz ve müdafaa kabiliyetini zayıflattığını belirtmiştir. Bu durumu Majestelerinin hükûmetinin Türkiye'nin iyi niyet ve samimiyetine güvenmediği biçimde yorumlayan Dışişleri Bakanı, böyle bir tutumun Türkiye'de giderek artan İngiltere yanlısı eğilim açısından çok kötü sonuçlar doğurabileceği konusunda Morgan'ı uyarmıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Tevfik Rüşdü Bey'in bir başka eleştirisi de MacDonald planı vasıtasıyla Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış düzenlemeleriyle silahlanmaları kısıtlanan ülkelerin kuvvetlerini arttırmasına müsaade edilirken, silahtan

arındırılmış bölgeleri bulunan ve böylelikle antlaşma ile özgürlüğü kısıtlanmış olan Türkiye'den kuvvetlerini (savaş uçaklarını) azaltmasının talep edilmesidir. Dışişleri Bakanı'nın bu durumun Türkiye'yi Boğazları tahkim etme fikrine yönelttiğini belirtmesi ise kuşkusuz görüşmenin en can alıcı detaylarından birini oluşturmaktadır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Ayrıca görüşme esnasında Tefvik Rüştü Bey, Türkiye savaş uçakları bağlamında 100 uçak ile sınırlandırılarak Çin ile aynı düzeyde tutulurken Yugoslavya için bu sınırın 200 olarak saptanmasını da eleştirmiştir. Yugoslavya'dan daha geniş bir askerî varlığı bulunan Türkiye'nin hâlihazırda 350 uçağı bulunduğunu belirten Bakan, bu kararda Türkiye karşıtı bir eğilim görmekten üzüntü duyduğunun altını çizmiş ve Türkiye'nin belirli ölçüde kısıtlamayı kabul edebileceğini fakat Yugoslavya'nın aşağısında yer almayı asla kabul etmeyeceğini sözlerine eklemiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Avrupa ülkelerinin kara ordularına ilişkin sınırlamaların belirtildiği listede Türkiye'nin yer almaması meselesi de görüşme esnasında gündeme gelmiştir. Devletin, ülkenin Avrupa kıtasını ihtiva eden bölgesinde silahlı kuvvet ve ordu bulundurma hakkına sahip olduğunun ve hatta bu hakkı vurgulamak için içinde bulunulan an dahi bölgeye iki kolordu gönderebileceğinin altını çizen Dışişleri Bakanı, Majestelerinin hükûmetinin bu üslupla Türkiye'yi Avrupa milletlerinin dışında bırakan hasmane bir tutum sergilediğini belirtmiştir. Bu noktada Morgan, İngiltere'nin de ilgili listenin dışında olduğunu belirterek Tefvik Rüştü Bey'i sakinleştirmeye çalışsa da faydası olmamıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Görüldüğü üzere MacDonald'ın silahsızlanma tasarısının açıklanmasının ardından gerçekleşen görüşme, mevcut dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin sergilediği eğilime tezat bir biçimde oldukça gergin bir hava içerisinde geçmiştir. Karşılıklı görüş alışverişi esnasında Dışişleri Bakanı ısrarla mevcut önerinin ilişkilerdeki ilerlemeyi altüst etmemesi için bir şeyler yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu konuda Morgan da hükûmetine gönderdiği raporda, Romanya ve Yugoslavya'nın ardında yer almaktan ve Avrupa dışı olarak değerlendirilmiş olmaktan dolayı Türkiye'nin onurunun ciddi bir biçimde zedelendiğini belirtmiş ve Türk hükûmetinin İngiltere'den mevcut iyi ilişkilerin bozulmasına sebep olacak bu durumu düzeltmesini beklediğini de önemle vurgulamıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18).

Planın ortaya çıkmasından sonra Ankara'da oluşan havada ve Türk hükûmetinin plana yönelik ilk tepkisinde belirgin bir biçimde Avrupalılık ve uluslararası prestij meselelerine ilişkin hassasiyet ön plana çıkmıştır. Bu durumla paralel olarak çalışmanın devam eden kısmında, ilk önce Türk-İngiliz ilişkilerinde planın Avrupalılık ve uluslararası prestij meselesi bakımından yarattığı kriz ardından ise planın Boğazlar meselesi bağlamında ortaya çıkardığı sonuçlar incelenecektir.

Avrupalılık ve Uluslararası Prestij Meselesi

Osmanlı modernleşmesi döneminden itibaren Batılılaşma Türk dış politikasının temel ilkelerinden biri olmuştur. Bu ilke yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflerini ve dış politikasını etkileyen unsurlar arasında da ön sırada yer almıştır (Oran, 1996, s. 353-354). Türkiye'nin dış politikasını belirleyen aktörlerin başında gelen Mustafa Kemal Atatürk de Avrupa'nın yüzyıllardır Türkleri benimsemeyip, kıtanın dışında tutmaya çalıştığı düşüncesinden hareketle yeni kurulan Cumhuriyet'e Batılı bir yapı kazandırmayı bir hedef ve aynı zamanda da bir güvenlik meselesi olarak görmüştür. Bunun yanı sıra Avrupa medeniyetlerine dahil olmak çağın da bir gereği kabul edilmiş ve Türkiye'nin ancak böylelikle dış politika alanında gücünü ispat edebileceği düşünülmüştür (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2010, s. 25-26). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'nin uluslararası alanda kabulünü ve gücünü gösteren unsurlardan biri olarak Avrupalılık konusunda Türk kamuoyu da oldukça hassas bir tavır sergilemiştir. Bu hassasiyetin ilk dışavurumlarından biri 1930 yılında Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın hazırladığı Avrupa Birliği önerisinde Türkiye'nin dışarıda bırakılmasıyla

ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'yi Avrupalı olarak addetmeyen proje Türk basını tarafından şiddetle eleştirilmiştir (Barlas, 2003, s. 61-63). MacDonald'ın silahsızlanma projesi de bu hassasiyetin kendini gösterdiği bir diğer örnek olarak tarihe geçecektir.

Planın ardından Milliyet gazetesinde, plandaki temel eksikliğin Türkiye'yi konumlandırış biçimi olduğunu dile getiren bir başyazı neşredilmiştir. Atatürk'e ve hükûmete yakınlığı ile bilinen ve aynı zamanda gazetenin de sahibi olan Siirt Mebusu Mahmut [Soydan] Bey'in (Babaoğlu ve Olgun, 2020, s. 20-23) kaleme aldığı makalede, Türk ordusunu, Avrupa kara orduları listesinin dışında bırakan silahsızlanma tasarısı, *Türkiye'yi Avrupa uyumu haricinde tutan yanlış ve sakat bir zihniyetin ifadesi* olarak eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Mahmut Bey, belirlenen uçak sayılarına atıfla, devletleri tasnif ederken Türkiye'ye karşı tam bir adalet ve eşitlik hissi ile yaklaşmadığını dile getirmiş ve Türkiye'nin kendine özgü koşullarının ve bölgesindeki ağırlığının göz ardı edildiğinin altını çizmiştir (Siirt Mebusu Mahmud, 1933a, s. 1).

Mahmut Bey'in makalesini yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupalı kimliğinin ve uluslararası alanda aldığı mesafenin İngiltere tarafından görmezden gelinmesine bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki; yukarıda altı çizildiği üzere 1920'lerin sonundan itibaren Türkiye uluslararası alandaki izolasyonunu kırmayı ve ülkenin prestijini arttırmayı bir dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Bu hedefe yönelik olarak da Batılı ülkelerle yakınlaşma süreci içerisine girilmiş, 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olunmuş ve cemiyet içerisinde etkin bir diplomasi yürütülmüştür. Ayrıca bir taraftan Orta Doğu coğrafyasında mevcut statükoyu koruma eğiliminde bulunan devletlerle yakın ilişkiler tesis edilirken diğer taraftan Balkanlarda oldukça aktif bir politika izlenmekteydi. Özellikle Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte Balkan ülkeleri arasında bir iş birliğinin oluşturulmasına öncülük etmesi bölgesindeki ve uluslararası alandaki saygınlığını arttırmıştı (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2010, s. 11; Sönmezoğlu, 2015, s. 307-310; Mikusch, 2000, s. 102-106). Kuşkusuz tüm bu gelişmeler, dış politika ve güvenlik gerekliliklerinin yanı sıra Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığının ve prestijinin artırılması açısından da önemliydi. Ortaya çıkan tasarı ise Türkiye'nin hedeflediği prestijle uyum göstermemekteydi ve bu noktada kendisine Yugoslavya ve Romanya'dan az savaş uçağının uygun görülmesi, Türkiye tarafından İngiltere'nin bu değeri azımsaması veyahut bilinçli olarak göz ardı etmesi olarak algılandı. Esasında her ne kadar iki ülke arası ilişkilerde bir yakınlaşma eğilimi olsa da 1930'ların başında İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan endişe ve şüpheleri henüz tamamen silinmemişti ve İngiltere'nin Türkiye'nin artan prestijinden özellikle Orta Doğu bölgesindeki varlığı açısından rahatsızlık duyduğu bilinmekteydi (Boyar, 2014 s. 1172). Bu çerçevede MacDonald planındaki konumlandırma İngiltere'nin Türkiye'nin uluslararası alanda edindiği saygınlığı bilinçli bir biçimde göz ardı ettiği biçiminde yorumlandı.

Gerek Mahmut Bey'in şahsiyeti ve kaleme aldığı yazı gerekse aşağıda değinilecek olan diğer bazı emareler İngiltere'nin, kendisine yönelen bu tepkinin ardında bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün olduğunu düşünmesine yol açmıştır. MacDonald tasarısı krizine Gazi'nin hayaletinin dâhil olması ise ister istemez durumun ciddiyetini arttırmıştır. Bu noktada Morgan'ı en çok kaygılandıran unsur da bu eleştirileri Gazi'nin paylaşıyor olması, hatta ortaya çıkan durumun bizzat Gazi'nin İngiltere'ye duyduğu öfkeyi yansıtıyor olmasıdır. Morgan'a göre Tefik Rüştü Bey ile olan 16 Mart'taki görüşmesi doğrudan Cumhurbaşkanı'nın talimatıyla gerçekleşmiştir. (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 18) Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Numan Bey [Menemencioğlu] ile yaptığı görüşmede kendisine konunun daha yüksek mercilere havale edildiğinin belirtilmesi ise İngiliz temsilcisinin kaygılarını perçinlemiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 19).

Konjonktürel açıdan yaklaşıldığında da öneri kapsamında Türkiye'nin Avrupa milleti sayılmamasından ve yeni prestiji ile uluslararası öneminin göz ardı edilmesinden Mustafa Kemal Atatürk'ün ciddi bir biçimde rahatsızlık duymuş olması göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Mevcut durumun hem Gazi hem de Türk

hükûmeti tarafından, Batılılaşma politikasını ve ülkede meydana gelen ilerlemeyi göz ardı etmek olarak algılanması, zamanın ruhuna da uygun bir değerlendirmedir. Morgan da bu yüzden hükûmetine gönderdiği raporda, hakir görülme kaynaklı olarak değerlendirdiği bu tepkinin ve gücenme hissinin doğrudan ve sadece İngiltere hükûmetine yöneldiği uyarısında bulunmakta ve bu hassasiyeti yatıştırmaya yönelik bir açıklama beklendiğinin altını çizmektedir. Avrupa orduları listesi dışında tutulmanın; Türkiye'yi nasıl olsa bir şekilde yeniden düzenlenebilecek uçak sayısı meselesinden daha çok irrite ettiğini ve öfkelenildiğini belirten Morgan'ın, silahsızlanmaya ilişkin önerinin bu durumdan dolayı Türkiye için ikincil önemde kaldığını belirtmesi de konunun Türk hükûmeti açısından taşıdığı hassasiyeti gözler önüne sermektedir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 19; TNA/ FO 424/278, XXV, No: 20).

Ankara'nın 18 Mart 1934 tarihinde gönderdiği bir talimatla, Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'i, MacDonald planı karşısında duyulan rahatsızlığı ve talepleri İngiltere Dışişleri Bakanlığına iletmekle görevlendirmesi de bu yorumu desteklemektedir. Bu çerçevede Mehmet Münir Bey, 22 Mart'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Robert Gilbert Vansittart ile Türkiye'nin plana yönelik eleştirileri çerçevesinde bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Türkiye büyükelçisi, MacDonald'ın önerisinin Ankara tarafından İngiltere'nin kendisine yönelik hasmane bir niyet içerisinde olduğunun bir işareti olarak algılandığını belirtmiştir. Vansittart ise cevaben Türkiye'ye yönelik dostluklarının gayet samimi olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin Avrupa orduları içerisinde zikredilmemesinin, İngiltere'ye olan benzerliğinden ileri geldiğini öne sürmüştür. Buna göre, İngiltere'nin pozisyonuna benzer bir biçimde Türkiye'nin de temel çıkarlarının Avrupa kıtası haricinde olması bahsi geçen listenin dışında kalmasını beraberinde getirmiştir. Bu noktada Münir Bey'in İngiltere delegesinin Cenevre'de resmî olarak bu fikri beyan etmesini talep etmesi ise Türkiye'nin meseleye affettiği önemin bir kez daha altını çizmektedir. Savaş uçakları sınırlaması konusunda ise Vansittart, sınırlamaların mevcut olanlara oranla belirlendiğini, planın acele yapıldığını ve müzakere edilmesinin mümkün olduğunu dile getirerek durumu yumuşatma yoluna gitmiştir. Karşılık olarak Mehmet Münir Bey ise Türkiye'nin Yugoslavya ile eşitlik talebinden geri adım atmayacağını belirtmiştir (BCA/TDA/534/ 37398-150259-63).

Münir Bey'in Londra'daki görüşmesinin ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin Bern Büyükelçisi Cemal Hüsni Bey de 25 Mart tarihinde Silahsızlanma Konferansı'nda yaptığı konuşmada MacDonald projesini, Türkiye'yi Avrupa orduları listesi dışında bırakması ve savaş uçaklarına ilişkin saptadığı sınır konusunda eleştirmiştir. Türkiye'nin İngiltere hükûmetinin tutumunu hayretle karşıladığını belirten Cemal Hüsni Bey, uçak sayısı meselesine ilişkin olarak da bu miktar Türkiye'nin kendisi ile bir tutulması gereken Avrupa devletleri için tespit edilen mevcudun yarısından çok aşağıdadır, diyerek Türkiye'nin uluslararası pozisyonuna yönelik azımsama karşısındaki tepkisini ortaya koymuştur (Son Posta, 26 Mart 1933, s. 1,11).

İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ise 28 Mart'ta yaptığı konuşmada Türkiye'nin hassasiyetlerini gidermeye yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Bu çerçevede Simon konuşmasına, Türkiye'nin Avrupa orduları listesinde yer almamasının siyasi bir mana taşımadığını ve İngiltere'nin bu husustaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak istediğini dile getirerek başlamayı tercih etmiştir. Liste hazırlanırken Türk Silahlı Kuvvetlerinin büyük bir çoğunluğunun Avrupa kıtası haricinde bulunmasını hesaba kattıklarının altını çizen Dışişleri Bakanı, bu noktadan hareketle Türk ordusunu münhasıran Avrupa kıtası orduları için derpiş edilen hususi bir rejime tabi tutmanın doğru olmayacağını düşündüklerini söylemiştir. Bunun yanı sıra Simon, Türk ordusunun Avrupa orduları listesi dışında bırakılmasının bir diğer sebebinin de İngiltere ile olan benzerliği olduğu iddiasını konferans kürsüsünden açıklayarak Türk hükûmetinin Mehmet Münir Bey vasıtasıyla İngiltere'ye ilettiği talebi yerine getirmiştir. Son olarak ise Türkiye hükûmetinin arzusu yönünde listeyi yeniden tashih etmeye de hazır olduklarını dile getirerek MacDonald planının çıkardığı krizin önemli bir kısmının geride bırakılmasını sağlamıştır (Milliyet, 29 Mart 1933, s. 5).

Aynı dönemde İngiltere Dışişleri Bakanlığının diğer müsteşarı Anthony Eden da Cenevre'deki Türk delegasyonu temsilcisiyle iletişime geçmiş ve benzer bir biçimde Türkiye'nin Avrupalılık ve uçak sayısı meselelerindeki hassasiyetlerini yatıştırılmaya yönelik bir dil kullanmıştır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 22). Cenevre ve Londra ile eş zamanlı olarak Morgan da Ankara'da krizi yatıştırılmaya yönelik bir görüşme yapmış ve Türkiye'nin hassasiyetlerini gidermeye yönelik yapıcı bir diplomasi izleyerek, Türkiye'nin İngiltere tarafından Avrupa ülkesi olarak kabul edildiğinin altını çizmiştir. Tefik Rüşti Bey ile Morgan görüşmesi, Türkiye'nin konuya verdiği önemi gözler önüne seren bir biçimde Türk basınında büyük yankı uyandırmış ve birçok gazetede *İngiltere'nin fikri: Yeni Türkiye tamamıyla bir Avrupa hükümetidir, Gediğine konulan taş: Türkiye Avrupalıdır*, başlıkları altında verilmiştir (Akşam, 26 Mart 1933, s. 2; Milliyet, 26 Mart 1933, s. 2; Yunus Nadi, 1933, s. 2). Savaş uçaklarının sayısına ilişkin olarak çıkan anlaşmazlık ise iki ülke arası yapılan görüşmelerde, öneride belirtilen sayının Türkiye'nin menfaatlerine uygun olarak düzenlenmesi için müzakerelerin yürütülmesi kararıyla çözüme kavuşturulmuştur (Siirt Mebusu Mahmud, 1933b, s. 1; Mehmet Asım, 1933, s.1-2).

MacDonald Projesi ve Boğazlar

Türk Boğazlarının uluslararası düzenlemelere konu olduğu 19. yüzyıldan itibaren Boğazlardan geçişi düzenleyen rejimler, geçiş serbestliği, Akdeniz Karadeniz dengesi ve Türkiye'nin güvenliği olmak üzere üç temel norm üzerine kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılan düzenlemelerden 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar yapılan düzenlemeler arasında Türkiye'nin güvenliğini sağlamak açısından en zayıf kalanının Lozan Boğazlar Sözleşmesi olduğuna şüphe yoktur (Akgün, 1994, s. 214-215). Türk Boğazlarının statüsünü belirleyen 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi, prensip olarak serbest geçiş ilkesini benimsemesinin ve Boğazlar Komisyonu ihdas etmesinin yanında askerden arındırılmış bölgeler uygulamasıyla ön plana çıkmıştır. Sözleşme'nin 4. maddesi, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarındaki bazı bölgeleri askerden arındırmaktaydı. Sözleşme'nin 6. maddesi de askerlikten arındırılmış bölgelerde ve Adalarda hiçbir istihkam, yere bağlı topçu tesisi, -denizaltılar dışındaki- denizaltında işleyen araç, askersel havacılık tesisi ve hiçbir deniz üssü bulunmayacağını belirtmekteydi. Bu bölgedeki güvenlik; silahları top olmaksızın, tüfek, tabanca, kılıç ve her yüz asker için dört hafif makineli tüfek (füzil mitrayör) ile sınırlı olan polis ve jandarma kuvveti ile sağlanacaktı (Soysal, 2000, s. 152-156).

Askerden arındırılmış bölgeler uygulamasıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi, içeriğinin tartışıldığı müzakere sürecinden itibaren Türkiye açısından güvenlik endişelerine tamamen cevap veren bir metin olarak değerlendirilmemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, s. 1-4). Türk Boğazlarının Lozan Boğazlar Sözleşmesi rejimine tabi olduğu bu dönemde gündeme gelen MacDonald silahsızlanma tasarısı ise Boğazların güvenliği açısından Lozan'ın da gerisine düşen bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle uçak sayısı sınırlaması ve seygar ağır topların yasaklanması önerileriyle Türkiye'yi Boğazların güvenliği konusunda endişeye sevk eden tasarı beyan edildiği tarihten sonra Boğazlar meselesini bir kez daha Türk-İngiliz ilişkilerinin merkezine taşımıştır.

Yukarıda incelenen 18 Mart 1933 tarihli Tefik Rüşti Bey-James Morgan görüşmesi ile Lozan'dan sonra ilk defa Boğazların konumu Türkiye ile İngiltere arasındaki bir görüşmeye konu olmuştur. 22 Mart 1933'te ise Tefik Rüşti Bey Morgan'a, MacDonald projesinin 96. maddesine atıfla, "hükümetinin Lozan Barış Antlaşmasının, değiştirilmesi gündemde olan antlaşmalar arasına eklenmesi fikrini duyurmaya karar verdiğini" dile getirmiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 21). Dışişleri Bakanı'nın bu cümlesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırılmış bölgeleri ihtiva eden maddelerinin kaldırılması talebi anlamına gelmekteydi. Türkiye bu noktada, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazlar bölgesine yönelik olarak Türkiye'ye yüklediği askerî sınırlamaların Versailles, Trianon, Neuilly ve Saint Germain antlaşmaları gibi silahlanmaya ilişkin bir tahdit olduğu noktasından hareket etmekte ve MacDonald taslağının 96. maddesinde öngörülen değişiklik imkânının eşitlik ilkesi gereği kendisine de uygulanmasını istemekteydi.

Cemal Hüsnü Bey 25 Mart 1933 tarihinde Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda yaptığı konuşmasıyla Türk hükûmetinin bu kararını resmî olarak duyurmuştur. Böylelikle Türkiye ilk defa Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesini uluslararası alanda gündeme getirmiş olmaktadır (Bolat ve Güneş, 2022, s. 76).⁴ Cemal Hüsnü Bey yaptığı konuşmada, eşitlik ilkesine atıf yaparak içerdiği askerî kısıtlamalar dolayısıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Versailles, Trianon, Neuilly ve Saint Germain antlaşmaları gibi sözleşme ile değiştirilecek antlaşmalar arasına girmesi gerektiğini belirtmekteydi. Cemal Hüsnü Bey'in konuşmasındaki ilgi çeken bir diğer nokta ise Türkiye'nin bu taleple Lozan'da yüklendiği taahhütlerden vazgeçme niyetinin olmadığını hatta talebin bizzat Boğazlardaki geçiş serbestliğinin sürdürülmesi ile ilintili olduğunu altının çizilmesiydi. Cemal Hüsnü Bey'in tarihî konuşmasının ilgili kısmı şu biçimdedir:

“müsavi muamele gören devletler arasındaki ahengin muhafazasının esaslı şartı tesanüttür. Bu münasebetle Lozan Muahedesinde yer bulabilmiş olan bir meselenin bu projede de bulunduğunu söylemek icap ediyor. Bu muahedede Çanakkale'ye ve Trakya'nın bazı kısımlarına müteallik askeri mahiyette ahkâm vardır. Bu ahkâm müsavat prensibine uydurulmalıdır.

Bu sözlerimin Çanakkale Boğazından mürur serbestliğine ve Türk bitaraflığının manâsına ve Lozan Muahedesinin Çanakkale Boğazının açılması hususundaki tatbikatına taalluku yoktur. Bilakis bu prensipler bizim noktai nazarımıza tamamen muvafıktır.

Binaenaleyh Avrupa'ya ve bütün dünyaya karşı Lozan'da deruhte ettiğimiz mecburiyetleri tevhit eden ve bu suretle bizi hususî bir vaziyete koyan Boğazların açık durması, bizzat bizim mevzubahs olmadığımız bilcümle hususlarda her zamandan ziyade bağlı bulunduğumuz esaslı bir siyasettir.

Aldırılmasını istediğim şey Boğazların işte bu serbestliğini ve bunları açık tutmak hususundaki taahhüdümüzü temine matuftur. Filhakika Lozan Muahedesine merbut Boğazlar mukavelesinin üçten dokuza kadar olan maddeleri bu serbestliğe ve deruhte etmiş olduğumuz mecburiyetlerin ifasına bir mani teşkil etmektedir. Ve bunlar bugün yalnız fiili bir silah bırakımı mukavelesi karşısında buldukları için değil, fakat hakiki ve amelî bütün manalarını kaybetmiş oldukları için hükümden sakıt olmuş bulunuyorlar. Bu askerî ahkâm ile aynı zamanda Trakya'nın bir kısmına müteallik protokolü ihtiva ettiği ahkâma da telmih ettim.” (Son Posta, 26 Mart 1933, s. 11).

Fakat ne var ki Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde değişikliğe gidilmesine yönelik talebi İngiltere'nin Türk Boğazlarına ilişkin siyasetine uygun düşmemekteydi. İngiltere'nin Boğazlara yönelik resmî politikası İmparatorluk Savunma Komitesi tarafından Aralık 1922'de belirlenmişti ve Boğazların serbestliği ile Boğazlar bölgesindeki tüm istihkâmların kaldırılarak askerden arındırılmış bölgeler oluşturulmasını içermekteydi. Bu prensip 1922 yılında, Boğazların tahkim edilmesi durumunda İngiltere donanmasının Boğazlara hücum etme olasılığının azalacağı, buna karşın Boğazlar askerden arındırıldığı sürece İngiltere donanmasının Boğazlardan geçip İstanbul hükûmetine baskı yapabileme şansına sahip olacağı gerekçesiyle belirlenmişti. 1933 yılına gelindiğinde ise İngiltere Deniz Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı bu gerekçeye, Türkiye'ye baskı yapma kabiliyetinin yanı sıra Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de eklemişti. Çünkü müstahkem hâle getirilmiş Boğazlar, İngiltere açısından Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın daha büyük bir askerî değere sahip olması anlamına geliyordu. Diğer taraftan Boğazların tahkim edilmesiyle siyasi ve askerî pozisyonu muazzam bir biçimde artacak olan Türkiye'nin İngiltere'nin yanında ya da karşısında yer alma

⁴ Bazı kaynaklarda Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik talebini ilk defa 23 Mayıs 1933'te Londra Silahsızlanma Konferansı'nda gündeme getirdiği belirtilmektedir (Soysal, 2020, s. 273; Gönülbol ve Sar, 1983, s. 127). Oysaki aşağıda da görüleceği üzere, Cemal Hüsnü Bey'in 25 Mart tarihli beyanının ardından 23 Mayıs 1933'te Tefvik Rüştü Bey Türkiye'nin talebini ikinci defa ve yine Cenevre Silahsızlanma Konferansı bünyesinde dile getirmiştir. Bir diğer ifadeyle, bahsi geçen dönemde toplanan konferans Londra Silahsızlanma Konferansı değil, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'dır. Bunun yanı sıra iki savaş arası dönemdeki silahsızlanma konferansları arasında resmî olarak isminde Londra ifadesinin bulunduğu Silahsızlanma Konferansı sadece 1930 tarihli Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı'dır ve burada Türk Boğazları meselesi gündeme gelmemiştir (Karabulut, 2007, 35-75; Çaşın, 1993, s. 105-115).

noktasında daha serbest hareket etme ihtimali de İngiltere'yi rahatsız etmekteydi (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 37; TNA/ FO 424/278, XXV, No: 54). Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin talebinin arkasında Sovyetler Birliği olduğundan şüphe duymaktaydı (BCA/TDA/571/349-138069-7). Hatta bu durumu Sovyetler Birliği'nin "güneyindeki Boğazlar kapısını emin bir bekçiye emanet etmesi" olarak yorumlamaktaydı (Akşin, 2019, s. 285).

İngiltere'nin Türkiye'nin uluslararası kamuoyunun gündemine getirdiği talebine karşılık olarak belirlediği argüman ise bu etmenlerden ziyade Türkiye'nin tezinin MacDonald tasarısı kapsamında tartışılan durumla ilgisiz olduğu üzerine inşa edildi. Aslında bu argümanın, İngiltere açısından gerçeklik payı da bulunmaktaydı. Örneğin İngiltere'nin Ankara maslahatgüzarı Morgan, MacDonald tasarısı çerçevesinde oluşan Türkiye'nin Boğazlara ilişkin taleplerini "kurnaz ve içten pazarlıklı" bir diplomatik hamle olarak değerlendirmekteydi. Bu bakış açısına göre Türkiye'nin taleplerinin, Lozan'da üstlendiği taahhütler veya güvenlik endişelerinden ziyade Türkiye'nin değişen uluslararası konumuyla ilgisi vardı: Türkiye'nin bağımsız bir güç olarak pozisyonu sağlaştıkça, Boğazlar Sözleşmesi'ne ilişkin rahatsızlığı büyümekteydi ve askerden arındırılmış bölgeleri bağımsızlığına bir meydan okuma olarak görmeye başlamıştı. Bu bağlamda İngiltere için Türkiye'nin MacDonald planının ardından ortaya çıkan talepleri, silahsızlanma tasarısından ustalıkla avantaj elde etme girişimiydi (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 50). 23 Mart'ta Mehmet Münir Bey'le yaptığı görüşmede Vansittart da bu yüzden, Majestelerinin hükümetinin silahsızlanmaya ilişkin tasarısı hazırlarken Boğazları hesaba katmadığını, konferansın başından beri Boğazların hiçbir zaman silahsızlanma ile ilintili olarak tartışılmaya açılmadığını ve Türk hükümetinin tasarının Boğazları ilgilendirdiği konusunda tamamen yanlış bir tutum içerisinde olduğunu ileri sürmüştü (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 22).

Konferans kürsüsünden Cemal Hüsnü Bey'e cevap veren John Simon da proje metninde, tasarının Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ilgili maddesinin yerine geçmesine dair hiçbir işaret barındırmadığını dile getirerek Türkiye'nin talebine karşı çıkmıştı. Buna göre, İngiltere'nin hazırladığı projenin 96. maddesi Almanya, Macaristan, Avusturya ve Bulgaristan'ın silahlarını tahdit eden anlaşmaları ilgilendirmekteydi. Oysaki Lozan Antlaşması bu tarz bir madde ihtiva etmemekteydi. Simon, Türkiye'nin silahlarının ve silahlı kuvvetlerinin bir anlaşma ile tahdit edilmemiş olmasından dolayı taleplerinin 96. madde kapsamında değerlendirilemeyeceğini ileri sürmekteydi. Dışişleri Bakanı'na göre, İngiltere'nin teklifi yalnızca silahların ve silahlı kuvvetlerin sınırlandırılmasına dair maddelerin değiştirilmesine ilişkin ve bu yüzden Türkiye hakkında benzer bir hükme gerek duyulmamıştı (Cumhuriyet, 29 Mart 1933, s. 5).

Konferansta Türk tezi ses getirmekle beraber konuya ilişkin bir sonuç elde edilememişti. Cenevre'deki açıklamanın ardından Türkiye'nin bu hususta yaptığı diplomatik girişimlerden ilki Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'in 3 Mayıs 1933 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ile görüşmesi esnasında gerçekleşmiştir. Görüşmede Mehmet Münir Bey, Türkiye hükümetinin İngiltere'nin silahsızlanma planını desteklemeye istekli olduğunu belirtmiş ardından ise hükümetinin silahsızlanma önerisindeki tedbirlerin (yani 96. maddenin) Boğazlar ve Trakya bölgesindeki silahtan arındırılmış bölgelerdeki mevcut durumuna da uygulanması konusunda Majestelerinin hükümetiyle dostça iş birliği umduğunun altını çizmiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 32). Ardından Tefvik Rüştü Bey 23 Mayıs 1933'te Cenevre'de İngiltere Dışişleri Bakanı Simon ile görüşmüş ve benzer bir talepte bulunmuştur. Simon ise Türkiye'nin Boğazlara ilişkin taleplerini şu dört nokta itibarıyla haksız bulduğunu belirterek reddetmiştir:

Türk tezine temel oluşturan İngiltere'nin silahsızlanma sözleşmesi tasarısının 96. maddesinin Türkiye'nin askerî gücünün kısıtlanmasına ilişkin bir madde içermeyen Lozan Barış Antlaşması'yla bir ilişkisi yoktur. (Bu noktada Simon'un, askerî gücün kısıtlanmasını yalnızca silah ve ordu mevcudiyetinin kısıtlanmasıyla ilişkilendiren oldukça dar bir bakış açısı benimsemediği görülmektedir.)

Türkiye, iddia ettiği Boğazların serbestliğini garantiye almak için harekete geçme yükümlüğü altında değildir. Türkiye'nin yükümlülüğü düşman gemileri hariç Boğazları kapatmamakla ilintilidir. (Bu durum da Lozan Sözleşmesi'nin Boğazlardan geçişi düzenleyen maddelerin taraflarca farklı yorumlandığını göstermektedir.)

Boğazların silahtan arındırılması Türkiye'nin askerî güvenliğine karşı bir tehlike uyandırmaz zira imzacı güçler Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye'ye bu konuda garanti vermişlerdir ve Türkiye'nin iddia ettiği gibi bu garantinin yetersiz ya da akademik olduğu argümanı kabul edilemez. (Simon burada Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazlardaki geçiş özgürlüğünü veya askerden arındırılmış bölgelerin güvenliğini tehlikeye sokacak bir durum meydana geldiğinde imzacı devletlerin tüm araçlarla bu eylemleri birlikte önleyeceklerini beyan eden 18. maddesine atıf yapmaktaydı. Oysaki Türkiye bu maddeyi gerçeklikten uzak "akademik" bir ifade olarak nitelendirmekteydi.)

Türkiye'nin önerisini kabul etmek anlaşmaların revizyonuna yönelik diğer talepleri cesaretlendirir ve savaş sonrası oluşan anlaşmalar yapısını zayıflatır (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 54).

Bu son nokta Fransa'nın da dönemsel olarak üzerinde hassasiyetle durduğu bir konuydu. Bu ise Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın en etkili iki gücünün de Türk tezinin karşısında yer aldığı anlamına gelmekteydi. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Bey, Türkiye'nin konuyu acil bir mesele olarak ele almadığını ve belirli bir çözüm önerisi üzerinde ısrar etmediğini fakat temennisinin duruma dikkat çekmek ve konunun üzerinde çalışması olduğunu belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in bu cümlesi bir geri adımdan ziyade Türkiye'nin Boğazların statüsüne dair değişiklik politikasının esaslarından birine işaret etmekteydi. Türkiye Boğazların statüsünde bir değişikliğe gidilmesinden önce İngiltere'nin bu konuda ikna edilmesine ve Londra'nın değişikliğe yönelik rızasının alınmasına azami önem vermekteydi. Bu noktada Silahsızlanma Konferansı çerçevesinde yürütülen diplomasi'nin hedefi, İngiltere'nin ikna edilmesi (ki Ankara bunun hemen olmayacağını farkındaydı) eğer bu mümkün olmazsa MacDonald planının Boğazların güvenliğini tehlikeye atan önerilerinin kabul edilmemesi üzerine kuruluydu. Bu yüzden Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey görüşmede Türkiye'nin Boğazlara ilişkin belirli bir tatmin elde etmediği sürece herhangi bir materyal kısıtlamasına razı gelmeyeceğini resmî olarak tebliğ etmişti. Türkiye'nin hemen bir değişiklik peşinde olmaması İngiltere tarafını da memnun etmişti. Bunun üzerine Simon, konu üzerinde düşüneneğine dair söz vermiş ve mevcut durumda hemen bir çözüm üzerine baskı yapılmaması kaydıyla Türkiye'nin Boğazlar meselesine ilişkin, aşağıda değinilecek olan özel komite önerisini Silahsızlanma Konferansı'na sunmasına rıza göstermiştir (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 54). Bu noktada, Türk dış politikası literatüründe sıkça atıf yapılan, Tevfik Rüştü Bey'in aşağıda değerlendirilecek olan açıklamasının, İngiltere ile istişarelerden sonra yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu da Türkiye'nin Boğazlara yönelik bir değişikliğe girişmeden önce İngiltere'nin rızasına verdiği önemi göstermektedir.

Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansı'nın 23 Mayıs 1933 tarihli oturumunda Tevfik Rüştü Bey, Cemal Hüsnü Bey'in 25 Mart 1933 tarihli konuşmasının ardından ikinci kez Türkiye'nin Boğazların statüsüne yönelik değişiklik taleplerini gündeme taşımıştır. Tevfik Rüştü Bey konuşmasına, İngiltere'nin hazırladığı projede barış anlaşmalarının askerî maddelerinin ilga edildiğini görmekle Türkiye'nin çok memnun olduğunu çünkü devletlerin eşit muamele görmesi ilkesine Türkiye'nin daima bağlı olduğunu belirterek başlamıştır. Ardından projeye, Boğazlar ve Trakya bölgesindeki gayri askerî mıntıkların da ilave edilmesi gerektiğinin altını çizen Türk Dışişleri Bakanı, bu gerekliliği silahsızlanma önerisinin kara ve hava kuvvetlerini azaltarak hususi bir rejime tabi olan Boğazların vaziyetini değiştirmesiyle açıklamıştır. Bu noktada Tevfik Rüştü Bey gerek Boğazların ve gerekse Boğazların serbestisinin müdafaa ve muhafazası için, Türkiye'nin elindeki ağır topların proje gereğince ilga edilmesiyle ortaya çıkacak olan tehlikeye işaret etmiş ve bu şartlarda ağır topların ilgası konusunda Türkiye'nin istisna edilmesi gibi eşitliğe aykırı bir taleptense Lozan'daki Boğazlara ait askerî

ahkâmın lağvını talep etmenin hükûmetince daha uygun görüldüğünü söylemiştir. MacDonald projesiyle ortaya çıkan vaziyetin meşru müdafaa hakkıyla da uyumsuz olunduğunun altını çizen Bakan Ankara'nın talebinin sadece, proje kapsamında herkese müsaade edilecek olan sahil muhafazasına mahsus topların Türkiye tarafından Boğazlara konmasından ibaret bulunduğunun da altını çizmiştir. Son olarak Tefik Rüştü Bey ancak bu suretle Boğazların serbestisini muhafazaya imkân olduğuna, Boğazlar müdafaa silahından mahrum olursa herhangi bir donanmanın giriş ve çıkışı işkal edebileceğine ve Türkiye'nin oluşacak yeni şartlarda çaresiz kalacağına dikkat çekerek sözlerini tamamlamıştır (Vakit, 25 Mayıs 1933, s. 1, 7; Cumhuriyet, 25 Mayıs 1933, s. 1, 6).

Tefik Rüştü Bey'in 23 Mayıs tarihli açıklamasıyla Türkiye'nin MacDonald planı kapsamında Boğazların statüsüne yönelik değişiklik taleplerini içeren tezinin iyice netleştiğini görmekteyiz. Bu açıklamayla Türk tezi, İngiltere'nin ilgisiz olarak değerlendirdiği 96. madde kapsamında uzaklaştırılarak seygar ağır topları ilga eden 19. madde (Bennett, 1934, s. 274) kapsamına çekilmekteydi. Bu bağlamda özet olarak öne sürülen; MacDonald projesi seygar ağır topları ilga ederken, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin askerden arındırdığı bölgeler de varlığını koruduğu takdirde Boğazlar bölgesinin tamamen savunmasız kalacağıydı. Yukarıda da belirtildiği üzere Lozan Sözleşmesi, Boğazlarda askerden arındırılmış bölgeler oluşturmakta ve Türkiye'nin Boğaz sahillerinde istihkâmlar yapmasını, top yerleştirmesini menetmekteydi. Bununla birlikte Boğazlardan geçişi düzenleyen Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca Türkiye bir savaşa girdiğinde düşman gemi ve uçakları konusunda istediği önlemi almakta serbestti (Soysal, 2000, s. 156). Bu durumda Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince askerden arındırılmış bölgeler içinde top mevzileri yapması yasaklanan Türkiye, bahsi geçen Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca savaş sırasında muharip ise Boğazları savunma hakkına sahip olmakta ve böyle bir durumda doğal olarak, bu maksatla ağır toplar kullanabilmekteydi (Akşin, 2019, s. 284). Bu ihtimal dâhilinde planlanan da savaş gemilerinin 40 buçukluğa kadar olan ağır toplarına, Türkiye'nin nakledebileceği kadar ağır seygar toplarla karşılık vermesiydi. Oysa ki MacDonald projesi seygar ağır topları ilga etmekte ve sadece sahil istihkâmlarında savaş gemilerine karşı 40,8 santimetrelige varıncaya kadar sabit ağır toplar bulundurulmasını öngörmekteydi. Bu durumda konferans seygar ağır topların ilgasını kabul edince Türkiye de seygar ağır toplarını ilga edecek ve Lozan'dan dolayı Boğazlara sabit ağır top da konulmayacağı için Boğazlar tamamen müdafaasız kalacaktı (Daver, 1933, s. 1-3).

Konuşmasının ardından Tefik Rüştü Bey, konferansa bir karar projesi teklif etmişti. Teklif Karadeniz ve Akdeniz'de sahili olan devletlerle Amerika ve Japonya temsilcilerinden oluşan özel bir komisyonun teşkil edilmesini ve Türkiye'nin Boğazlar hakkındaki teklifinin ilk önce bu komisyonda görüşülmesini içermekteydi. Bu noktada Türkiye, Sovyetler Birliği'nin desteğini alırken, Türkiye'ye karşı çıkan ülkelerin başında, anlaşmalarda değişiklik anlamına geldiği gerekçesiyle, Fransa gelmekteydi. İngiltere ise konuyla ilgili şimdilik karara varılmamasını ve konunun, müzakerelerin daha sonraki bir safhasına ertelenmesini teklif etti (Vakit 25 Mayıs 1933, s. 1,7; Cumhuriyet, 25 Mayıs 1933, s. 1-6). Tefik Rüştü Bey bu teklifi, Simon'la yaptığı görüşmeye uygun olarak kabul etmiştir.

Bu durum İngiltere'nin bilinçli bir tercihiydi. Bir kere gündeme getirdikten sonra Türkiye'nin konuyu kapatmayacağına farkında olan Londra erteleme siyaseti izlemekte ve bunun için de konferansın ağır silahlara ilişkin kısmı tartışmaya açılana kadar konuyu gündeme getirmenin zamansız ve yersiz olduğu argümanını öne sürmekteydi (TNA/ FO 424/278, XXV, No: 46). Türkiye ise önüne çıkan her fırsatta zemin yoklayacak ve elverişli bulunduğu durumlarda konuyu yeniden gündeme getirmeye çalışacaktı. Fakat Silahsızlanma Konferansı'nın kendi içinde izlediği seyir Türkiye'nin hedeflerine uygun bir konjonktür sunmamaktaydı. Ekim 1933'te Almanya'nın konferanstan çekilmesiyle konferansın gündemi silahsızlanma tasarısından Alman probleminde kaydı. Bu durum bir taraftan konferansın çalışmalarını sekteye uğrattırırken bir taraftan da

silahsızlanmaya ilişkin siyasetin sorgulanmasını beraberinde getirdi. Neticesinde Cenevre'deki Silahsızlanma Konferansı'na beyhude bir çaba olarak bakılmaya başlandı. Zaten devletler arasında genel prensipler bakımından bir uyuşmaya varılamadığından projenin ayrıntıları üzerindeki tartışmaya da bir türlü sıra gelmiyordu (Alsın, 1953, s. 24-25).

1934 Mayıs'ında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın yeniden açılması kararlaştırıldığında Türkiye'nin bir kez daha konuyu gündeme getirmeye karar verdiğini görmekteyiz. Fakat artık yeni konjonktür Türkiye'den ziyade İngiltere'nin lehinedir. Her şeyden önce Mayıs 1934, Türk dış politikasının İtalyan tehdidinin egemenliğine girdiği ve İngiltere'den güvence arayışlarının başlamasıyla İngiltere'nin Türkiye karşısında elinin güçlendiği bir tablo sunmaktadır. Ayrıca Almanya'nın Silahsızlanma Konferansı ve MC'den çekilerek hızla silahlanmaya girişmesi, silahlanma teşebbüsü olarak yorumlanabilecek herhangi bir girişimin uluslararası kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandığı bir ortam yaratmıştır. Türkiye de ümitlerin kesildiği Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın yeniden açılmasına karar verildiğinde giriştiği son bir zemin yoklama çabasıyla –ve muhtemelen İngiltere Dışişleri Bakanlığının hususi alakasıyla- bu ortamdaki nasibini alacaktır.

Bu koşullar içerisinde, 6 Mayıs 1934 tarihinde Morgan ile yaptığı görüşmede Tefvik Rüştü Bey, dünyadaki silahlanma akımına dikkat çekerek; Boğazlar Sözleşmesi'nin dünyanın mevcut koşullarına uyum sağlayamadığını, Türkiye'nin yirmi dört saat içerisinde Boğazları yeniden silahlandırma imkânı ve gücü olduğunu hatta bu konuda bir beyanatta bulunmayı düşündüğünü dile getirerek zemin yoklamaya başlamıştır. Bu sözler tabiatıyla Morgan tarafından, yakın zamanda Cenevre'de bulunacak Dışişleri Bakanı'nın Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazlar meselesini gündeme getireceği şeklinde yorumlanmıştır (TNA/ FO 424/279, XXVII, No:28; Çelik, 2020, s. 850-851). Tefvik Rüştü Bey'in Fransa büyükelçisiyle de benzer içerikte bir görüşmede bulunması, bu kanıyı iyice güçlendirmiş (TNA/ FO 424/279, XXVII, No: 29) ve bu tarihten sonra birçok yabancı basın organında Tefvik Rüştü Bey'in Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazların tahkimini talep edeceğine dair haberler yer almıştır (Cumhuriyet, 1 Haziran 1934, s. 1).

Türkiye'nin bir yıl sonra yeniden konuyu gündeme getirmesi, İngiltere tarafından sert bir tepki ile karşılanmıştır. John Simon durumu anlaşmaları güç kullanarak değiştirme teşebbüsü çerçevesinde değerlendirirken, yakın zamanda Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan Percy Loraine hemen bir görüşme ayarlayıp Dışişleri Bakanı'nı Türkiye'nin dikkatli olması ve Boğazları ilgilendiren bir konuda İngiltere'den ayrı düşmemesi gerektiği konusunda uyarmıştır. Görüşmede Loraine'in söylediği bir diğer ilginç şey de Türkiye'nin İngiltere kamuoyunda kötü olarak yer almasından üzüntü duyacağı fakat anlaşmalara yönelik saygısızlık olarak değerlendirilebilecek böyle bir hamlenin bu sonucu doğurmasının kuvvetle muhtemel olduğudur (TNA/ FO 424/279, XXVII, No:31; TNA/ FO 424/279, XXVII, No: 33). Görüldüğü üzere burada, yeni atanan Büyükelçi iki ülke arasındaki yakınlaşma siyaseti ve karşılıklı kamuoyu oluşturma hedefine vurgu yaparak Türkiye'ye diplomatik bir dille uyarıda bulunmaktadır.

Gerçekten de bu tarihten sonra İngiltere basınında Türkiye'nin Boğazların yeniden tahkim edilmesine ilişkin talebi topa tutulmuştur. Birçok İngiliz gazetesi, İngiltere'nin Boğazların tahkimine hiçbir şekilde razı olmayacağını belirgin bir biçimde altını çizmiştir. Çıkan yazılarda Türkiye, bu talebi vasıtasıyla silahlanma yarışının önünü açmakla suçlanmıştır. Yorumlar arasında en sansasyonel olanı, Tefvik Rüştü Bey'in, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un ısrarı ile böyle bir talepte bulunduğuudur. Times gazetesinin Lozan Antlaşması'nın değişimi anlamına gelen bu talebin Türkiye ile Lozan'da imzası bulunan devletler arasında vahim meseleler ortaya çıkarabileceğini yazması ise bir anlamda İngiltere'nin Cenevre öncesi Türkiye'ye yönelik uyarısı niteliğindedir (BCA/TDA/541/44164-209463-23; BCA/TDA/534/37264-149422-5; Daver, 1934, s. 1, 3; Cumhuriyet, 2 Haziran 1934, s. 1).

Londra Büyükelçiliğinden gelen raporlarda da haberin İngiltere hükümeti nezdinde çok kötü bir hava yarattığı belirtilmektedir (BCA/TDA/534/37264-149422-6).⁵ Benzer bir biçimde Cenevre'den gelen raporlar da Türk talebinin konferansta olumsuz karşılandığı ve birçok katılımcı tarafından konferansın akıbetini belirleyecek mahiyette bir gelişme olarak değerlendirildiği yönündedir (BCA/TDA/541/44156-209368-12).⁶

Bu koşullar altında Cenevre'de konferans toplanmadan önce gerçekleşen Tevfik Rüştü Bey ve John Simon görüşmesinde de Türkiye lehine bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Ayrıca şartların kendi lehine olduğunun farkında olan İngiltere tarafının oldukça rahat olduğu gözlemlenmektedir. John Simon'un görüşme esnasındaki üslubu da bunu teyit etmektedir. Örneğin, 31 Mayıs 1934'te gerçekleşen görüşmede Tevfik Rüştü Bey, İngiltere basınında son dönemde ortaya çıkan Türkiye karşıtı yazıların yarattığı rahatsızlıktan bahis açtığına, Simon Tevfik Rüştü Bey'e Cenevre'de meseleyi tekrar ileri sürmemesi durumunda Dışişleri Bakanlığının basın departmanı vasıtasıyla olumsuz haberlerin kesilmesi için gerekli önlemleri alacağını ima etmiştir. Ardından Türkiye'nin ününün ve konumunun anlaşmalarda tek taraflı değişikliğe gitmesi hâlinde altüst olacağını hatırlatmış ve Tevfik Rüştü Bey'e şu soruyu yöneltmiştir: "sorun gerçekten ağır toplar ve savaş uçaklarına yönelik kısıtlama ve yasaklar neticesinde ortaya çıkıyorsa, konunun bu hususlar gündeme gelene kadar kendi hâline bırakılması daha iyi olmaz mı?" Bu konuda mevcut zaman ve koşullarda ilerleme kaydedilemeyeceğinin farkında olan Tevfik Rüştü Bey'in yanıtı ise kendi eğiliminin de bu yönde olduğu fakat gelecek için hakkını saklı tutmak istediği yolunda olmuştur. Tevfik Rüştü Bey'in hakkını saklı tutmak ifadesiyle kastettiği, bir önceki görüşmede olduğu gibi, Türkiye'nin Boğazların statüsünde bir değişiklik olmadığı sürece MacDonald planının Boğazların güvenliğini etkileyen materyal kısıtlamalarına razı gelmeyeceğidir. Özetle görüşmenin neticesinde taraflar, Cenevre Silahsızlanma Konferansı çerçevesinde henüz ağır silahların durumu netleşmediğinden şimdilik bu konuyu mesele etmeme ve ilerde bahsi geçen durum ortaya çıktığında karşılıklı olarak haklarının saklı kalmasıyla yeniden istişarelerde bulunma konusunda anlaşmışlardır (TNA/ FO 424/279, XXVII, No: 41).

Tevfik Rüştü Bey'le John Simon arasındaki bu görüşme Türkiye'nin MacDonald'ın hazırladığı silahsızlanma tasarısı üzerinden Boğazlardaki askerden arındırılmış bölgelerin statüsünde değişikliğe gitme siyasetinin sonunu oluşturmaktadır. Simon ile görüşmesinin ardından Tevfik Rüştü Bey Silahsızlanma Konferansı'nın Mayıs 1934'teki toplantısında Boğazlar konusunu gündeme getirmemiştir (Cumhuriyet, 9 Haziran 1934, s. 5; Cumhuriyet, 12 Haziran 1934, s. 1). Zira Simon ile olan görüşmenin ardından Tevfik Rüştü Bey konunun üzerine daha fazla gitmek için uygun bir zaman olmadığına karar vermiştir (BCA/TDA/571/35013-138000-5). Zaten bu tarihten altı ay sonra da Cenevre Silahsızlanma Konferansı, MacDonald'ın önerisinin ayrıntıları üzerinde dahi tartışmadan dağılmıştır. Böylelikle Türkiye için de MacDonald'ın önerisi üzerinden Boğazların statüsüne yönelik değişiklik çabaları nihayete ermiştir. Fakat bu tarihten sonra da Türkiye uluslararası ortam elverişli oldukça başka vesilelerle konuyu gündeme getirmeye devam edecektir.⁷

⁵ Bu belge tasnif edilirken belgenin oluşum tarihi değil, daha sonra kurum içinde tabi tutulduğu bir işlem sırasında eklenen bir tarih esas alınmıştır. Fakat içeriği gereği evrakın kendisine verilen tarihten bir iki hafta öncesine ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁶ Bir önceki belge için belirtilen sorun ve tespit bu belgede de bulunmaktadır.

⁷ Bu konuda bkz: (Bolat ve Güneş, 2022, s. 76-80; Akşin, 2019, s. 286-288).

Sonuç

İngiltere'nin Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na sunduğu ve MacDonald projesi (1933) olarak anılan silahsızlanma tasarısı, Türk-İngiliz ilişkileri ve Türkiye'nin Boğazlara yönelik politikası bağlamında önemli sonuçlar doğurmuştur.

Projenin açıklanmasının hemen akabinde, tasarının 13. maddesi kapsamında Avrupa kara ordularının sayıca sınırlarını belirtmek için hazırlanan listede Türk ordusunun yer almaması Türkiye tarafından kendisinin Avrupa ülkesi olarak görülmediğini içeren bir ima olarak değerlendirilmiş ve iki ülke arası ilişkilerde diplomatik bir krize sebep olmuştur. Projenin savaş uçaklarına ilişkin sınırlamaları içeren 41. maddesi ise Türkiye'ye ayrılan kontenjanın Yugoslavya ve Romanya'dan az olması sebebiyle Ankara'nın eleştirilerine konu olmuştur. Türkiye bu hususu hem Boğazların savunmasına yönelik kasti bir kısıtlama hem de Ankara'nın son dönemde bölgesinde edindiği prestije yönelik kötü niyetli bir görmezden gelme olarak değerlendirmiştir.

Türkiye'nin Avrupalı kimliği ve uluslararası prestijine ilişkin duyduğu hassasiyet çerçevesinde ortaya çıkan bu problemler Türk-İngiliz ilişkilerinde MacDonald projesinin ortaya çıkardığı kısa süreli sansasyonel diplomatik krizler olarak tarihe geçmiş ve İngiltere'nin yaklaşma sürecini bozmamak için izlediği, Türkiye'nin hassasiyetlerine karşılık veren uzlaşmacı diplomasi neticesinde kısa sürede aşılmıştır.

MacDonald projesinin Türk-İngiliz ilişkileri ve Türk dış politikası açısından asıl önemli sonucu ise Boğazlar meselesini yeniden ikili ilişkilerin merkezine yerleştirmesi ve Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne ilişkin ilk değişiklik talebine kaynaklık etmesidir. Türkiye ilk kez bu proje kapsamında ve projenin Boğazların güvenliğine yönelik ortaya çıkardığı sorunlara atıfla, Lozan Boğazlar Sözleşmesinin askerden arındırılmış bölgeler uygulamasına ilişkin değişiklik talebini uluslararası kamuoyuna sunmuştur.

Bu bağlamda projenin açıklanmasının ardından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 22 Mart 1933 tarihinde İngiltere'nin Türkiye maslahatgüzarı James Morgan ile gerçekleştirdiği görüşme, Türkiye'nin Boğazlara yönelik politikasında tarihi bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Çünkü bahsi geçen görüşmede, Türk Dışişleri Bakanı projenin 96. maddesine atıfla, Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Silahsızlanma Konferansı'nda değiştirilmesi gündemde olan antlaşmalar arasına alınmasını talep edeceğini belirtmiştir. Tevfik Rüştü Bey'in Morgan'la olan görüşmesinin ardından Türkiye'nin Bern Büyükelçisi Cemal Hüsnü Bey Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nın 25 Mart 1933 tarihli oturumunda yaptığı konuşmayla Türk hükümetinin bu kararını, resmî olarak uluslararası kamuoyuna duyurmuştur. Böylelikle Türkiye ilk defa Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesini uluslararası alanda gündeme getirmiştir. Ardından 23 Mayıs 1933'te Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de Türkiye'nin bu talebini konferans kürsüsünden yinelemiştir.

MacDonald'ın hazırladığı silahsızlanma tasarısı çerçevesinde Türkiye'nin Boğazların statüsüne ilişkin talebinde projenin 96. ve 19. maddeleri ön plana çıkmaktadır. 96. madde kapsamında, Türkiye'nin öne sürdüğü talep projenin Almanya, Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan'a tanıdığı, antlaşmaların askerî sınırlamaları ihtiva eden maddelerinde değişiklik hakkının, Lozan Boğaz Boğazlar Sözleşmesi üzerinden kendisine de tanınmasıdır. Bu talep Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin, Boğazlar bölgesine yönelik Türkiye'ye yüklediği askersiz bölge uygulamasının Versailles, Trianon, Neuilly ve Saint Germain antlaşmaları gibi silahlanmaya ilişkin bir tahdit olduğu noktasından hareket etmekte ve MacDonald taslağının 96. maddesinde öngörülen değişiklik imkânının eşitlik ilkesi gereği Türkiye'ye de uygulanmasını içermektedir. Türkiye'nin ağır seyyar topları yasaklayan 19. madde çerçevesinde ileri sürdüğü argüman ise Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince askerden arındırılan Boğazlarda sabit ağır toplara sahip olması yasaklanan Türkiye'nin, bahsi geçen Sözleşme'nin 2. maddesi uyarınca savaş sırasında muharip ise Boğazları savunma hakkına sahip olduğu ve doğal olarak bu durumda seyyar ağır toplar kullanabilme hakkının olduğu, MacDonald planının bu hakkı Türkiye'nin elinden almasıyla ise Boğazların neredeyse tamamen savunmasız kaldığı üzerine kuruludur. Türkiye, bu noktada

MacDonald planının ortaya çıkardığı askerî durum çerçevesinde Boğazlar bölgesinin statüsünün yeniden değerlendirilmesini, Boğazların içine atıldığı savunmasız hâlin önüne geçmek için Türkiye'ye Boğazları tahkim etme hakkı tanınmasını talep etmiştir. Ayrıca Türkiye bu hakkın tanınmasının sadece Boğazların güvenliği açısından değil, Lozan'da taahhüt ettiği geçiş serbestliği açısından da elzem olduğunu vurgulamıştır.

Türkiye'nin tezine karşılık İngiltere'nin öne sürdüğü argüman ise 96. maddenin yalnızca silahların ve silahları kuvvetleri sınırlandırılmasıyla ilgili olduğu ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bu tarz bir maddeyi ihtiva etmediğidir. Bir diğer ifadeyle İngiltere açısından Türkiye'nin talepleri, konferansın gündemini oluşturan MacDonald planının içeriğine uygun değildir. Türkiye'nin 19. madde kapsamında sunduğu güvenlik endişeleri ise İngiltere tarafından, Boğazlardan geçiş serbestisinin ve askerden arındırılmış bölgelerin güvenliğinin Lozan Sözleşmesi'nin 18. maddesiyle imzacı devletlerin garantisi altında olduğu belirtilerek yine MacDonald planı bağlamında uygunsuz bulunmuştur.

Çalışma içerisinde elde edilen bulgular İngiltere'nin tutumunun ardındaki sebebin Türk taleplerinin uygunsuzluğundan ziyade, 1922'de belirlenen ve Türkiye'nin MacDonald projesi kapsamında ileri sürdüğü talepler üzerine güncellenen resmî Boğazlar politikasının geçiş serbestliğinin yanı sıra, askerden arındırılmış bölgeler prensibi üzerine kurulu olmasından kaynaklandığını göstermektedir. İngiltere, Türkiye'ye baskı yapması veya Karadeniz'de bir operasyona girişmesi hâlinde askerden arındırılmış Boğazların sağladığı avantajı kaybetmek istememektedir. Bunun yanı sıra Boğazların müstahkem hâle getirilmesiyle gücü artacak olan Türkiye'nin İngiltere karşısında daha serbest hareket etme ihtimaliyle müstahkem hâle getirilmiş Boğazların Türk-Sovyet ittifakına katacağı askerî değer de Londra'yı endişelendirmiştir. Bu noktada, Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda Boğazlara ilişkin ilk kez öne sürülen Türk taleplerinin, literatürde vurgulandığı üzere, konferansın konusuyla ilgisiz bulunmasının yanı sıra ve belki de bundan daha önemli olarak, konferansa yön veren İngiltere'nin bahsi geçen gerekçelerle Türk tezine karşı çıkması sebebiyle gerçekleşmediğini ileri sürmek mümkündür.

Türkiye'nin konferans boyunca izlediği siyasete baktığımızda ise başından itibaren İngiltere ile temasa ve değişiklik talepleri karşısında İngiltere'nin rızasını almaya öncelik verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye bir oldubitti yaratmaktan ve ısrardan ziyade İngiltere'yi ikna etmeye çalışmıştır. Çalışma içerisinde incelenen arşiv belgeleri Ankara'nın; Boğazlara ilişkin taleplerini Cemal Hüsnü ve Tefik Rüştü Beyler aracılığıyla konferansın gündemine taşımadan önce, İngiltere ile temasa geçtiğini; bazı durumlarda da konunun konferans gündemine getirilmesi hususunda Londra'nın rızasını aradığını göstermektedir. Bu hususta Tefik Rüştü Bey'in Boğazların statüsünün görüşülmesi için özel bir komisyon kurulmasına ilişkin talebi öncesi İngiltere Dışişleri Bakanı John Simon ile yaptığı görüşme ve Mayıs 1934'te Simon ile görüşükten sonra beklenilen aksine Boğazlar meselesini konferansın gündemine yeniden getirmeyi tercih etmemesi önemli birer örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Akgün, M. (1994). Türk dış politikasında bir jeopolitik etken olarak Boğazlar. F. Sönmezoğlu (ed.), *Türk dış politikasının analizi* içinde (s. 213-225). İstanbul: der Yayınları.
- Akşin, A. (2019). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alsan, M. (1953). *Silahsızlanma problemi*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Babaoğlu, R. ve Olgun, S. (2020). *Siirt mebusu Mahmut Bey (Soydan) erken cumhuriyet döneminin devletçilik tartışmalarında nev-i şahsına münhasır bir portre*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Baker, P. J. N. (1970). *Disarmament*. London: Kennikat Press.
- Balcı, A. (2018). *Türkiye dış politikası: ilkeler, aktörler ve uygulamalar*. İstanbul: Alfa.
- Barlas, D. (2003). Aristide Briand'ın Avrupa Birliği fikri ve Türkiye. *Toplumsal Tarih*, 116, 58-63. Erişim adresi: https://www.academia.edu/1181803/Aristide_Briand%C4%B1n_Avrupa_Birli%C4%9Fi_Fikri_ve_T%C3%BCrkiye
- Bennett, J. W. (1934). *The disarmament deadlock*. London: George Routledge and sons, ltd.
- Boğazlara ait kayıtlar kalkmalı. (1933, 25 Mayıs). *Vakit*, 1.
- Boğazlar davasında hakkımız açık ve yerindedir. (1933, 29 Mart). *Milliyet*, 1.
- Boğazlar her şeyden evvel Türk topraklarıdır. (1934, 12 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazları icabında müdafaa edecek kadar kuvvetliyiz. (1934, 9 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazlar meselesi. (1934, 2 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazlar meselesi ve Cenevre Konferansı. (1934, 1 Haziran). *Cumhuriyet*, 1.
- Boğazlar ve Trakya için ne istiyoruz. (1933, 26 Mart). *Milliyet*, 1.
- Bolat, M. ve Güneş, B. (2022). Montrö Boğazlar Sözleşmesine giden yolda rebus sığ stantibus (koşullardaki köklü değişimler) ilkesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 71(1), 68-84. doi: 10.46955/ankuayd.1124704
- Boyar, E. (2014). Türk İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü. *Bellekten*, LXXVIII(283), 1157-1194. doi: 10.37879/bellekten.2014.1157.
- Caşın, M. H. (1993). *Çağdaş dünyada uluslararası güvenlik sistemleri ve silahsızlanma* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cenevre'de Boğazlar meselesi için mühim müzakereler oldu. (1933, 25 Mayıs). *Cumhuriyet*, s. 1-6.
- Çelik, E. (2020). İngiliz belgelerine göre Türk-İngiliz ilişkileri ve Balkan Paketi'nin gelişimi (1934). *History Studies*, 12 (3), 849-860. doi: 10.9737/hist.2020.857
- Daver, A. (1934, 1 Haziran). Boğazlar meselesi. *Cumhuriyet*, 1.
- Graves, P. P. (1999). *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan günümüze Türk-İngiliz ilişkileri (1789-1939)*. (Y. Tezkan, çev.). Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar C. (1982). 1919-1939 yılları arasında Türk dış politikası. *Olaylarla Türk dış politikası* içinde (s. 3-132). Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2010). Atatürk dönemi Türk dış politikasına genel bir bakış. B. Türkdoğan (Ed.), *Atatürk dönemi Türk dış politikası* (s. 3-30) içinde. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Haksızlığa razı değiliz. (1933, 26 Mart). *Son Posta*, s. 1-11.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası 1774-2000*. (çev. P. Demir). İstanbul: Mozaik.
- İngiltere Bize İzahat Verdi. (1933, 26 Mart). Akşam, 2.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:18, 19.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:19, 20.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:20, 22.03.1933
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:21, 23.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:22, 23.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:28, 31.03.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:32, 03.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:37, 09.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:42, 17.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:46, 18.05.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:50, 01.06.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/278, Part: XXV, No:54, 26.06.1933.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:28, 06.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:29, 09.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:31, 09.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:33, 10.05.1934.
- İngiltere Ulusal Arşivi: TNA/ FO 424/279, Part: XXVII, No:41, 1.06.1934.
- Jivkova, L. (1978). *İngiliz-Türk ilişkileri 1933-1939*. (F. Muharrem ve F. Erdinç, çev.). İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Karabulut, N. (2007). *İki genel savaş arası dönemde silahsızlanma konferansları ve Türkiye (1923-1939)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Kitching, C. J. (2003a). *Britain and the problem of international disarmament*. London: Routledge.
- Kitching, C. J. (2003b). *Britain and the Geneva disarmament conference*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1985). Türk-İngiliz ilişkileri (1920'lerden 1950'lere). *Türk-İngiliz ilişkileri 1583-1984 (400. yıldönümü)* içinde (s. 75-82). Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü.
- Makdonald planı ve Türkiye. (1933, 29 Mart). Cumhuriyet, 1.
- Mehmet Asım. (1933, 29 Mart). Adımız unutulmuş mu?. Vakit, 1,2.
- Mikusch, D. V. (2000). *Avrupa ile Asya arasındaki adam Gazi Mustafa Kemal. cilt IV*. (Çev. E.N. Erendor). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.

- Millman, B. (1995). Turkish foreign and strategic policy 1934-42. *Middle Eastern Studies*, 31(3), 483-508. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4283738>
- Nadi, Y. (1933, 28 Mart). Gediğine konulan taş Türkiye Avrupalıdır. *Cumhuriyet*,1.
- Oran, B. (1996). Türk dış politikası: temel ilkeleri ve soğuk savaş ertesindeki durumu üzerine notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01), 353-354. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36395>
- Oran, B. (2002). Dönemin bilançosu. B. Oran (ed.), *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, olaylar, belgeler, yorumlar* içinde (s. 241-257). İstanbul: İletişim.
- Özdemir, H. (2004). *Atatürk ve İngiltere: bir barışmanın diplomatik tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Siirt Mebusu Mahmud. (1933, 20 Mart). Türkiye ve Mac Donald planı. *Milliyet*, 1.
- Siirt Mebusu Mahmud. (1933, 28 Mart). Davamızın kuvveti. *Milliyet*, 1.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları* (1. Cilt.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Soysal, İ. (1981). Türkiye'nin Batı ittifakına yönelişi (1934-1937). *Belleten*, 45 (177), 95-155. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2523893>
- Soysal, İ. (2020). Montrö Boğazlar Sözleşmesi. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 30, 273-274). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Sönmezoğlu, F. (2015). *İki savaş sırası ve arasında Türk dış politikası 1914-1945*. İstanbul: Der Yayınları.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/ 37398-150259-63, 22.03.1933.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37126-149086-26, 04.02.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37126-149081-2, 15.03.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37264-149422-5, 29.05.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/534/37264-149422-6, 08.06.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/541/44156-209368-12, 09.06.1934
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/541/44164-209463-23, 12.05.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/571/349-138069-7, 01.01.1934.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: BCA/TDA/571/35013-138000-5, 19.06.1934.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü (1973). *Türkiye dış politikasında 50 yıl Montreux ve savaş öncesi yılları (1935-1939)*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Tuncer, H. (2008). *Atatürkçü dış politika*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2021). *Atatürk döneminde Türk dış politikası*. İstanbul: Sia Kitap.
- Uyar, E. (2007). *Türk-İngiliz ilişkileri (1929-1936)*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Uzgel, İ. ve Kürkcüoğlu Ö. (2002). İngiltere'yle ilişkiler. B. Oran (ed.) *Türk Dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar* içinde (s. 258-277), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, R. (2019). Musul meselesi sonrası İngiltere ile ilişkiler. E. Müezzinoğlu, L. Pınar ve İ. Şahin (ed.) *Atatürk dönemi Türk dış politikası* içinde (s. 205-236). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

The aim of this study is to determine the effect of the MacDonaldisarmament plan (1933) on Anglo-Turkish relations and to make sense of it within the historical framework. In this regard, the study will basically discuss and seek answers to the following main questions:

What is the effect of MacDonaldisarmament plan on Anglo-Turkish relations?

What are Turkey's criticisms of the MacDonaldisarmament plan?

In what context did the disarmament plan cause a diplomatic crisis in Anglo-Turkish relations?

What are the consequences of the MacDonaldisarmament plan for the security and status of the The Straits?

What was the impact of the MacDonaldisarmament plan on Turkey's and Britain's policy towards the Straits?

Methodology

In the study, the historical research method and document-content analysis technique were used among qualitative research methods. The main source of the study is the Turkish and English State Archive documents. In this context, a research was carried out on the Foreign Office papers of the British National Archives. The Foreign Office series which contains confidential print relating to Turkey (TNA/FO/424) has been examined in the context of the subject of the study and the chronological order. And after that the relevant documents have been identified, classified, analyzed. As a result of the examination of the documents in the aforementioned fund, a significant amount of original data, which increases the originality of the study, has been obtained, regarding the content of the meetings of the Turkish and British representatives on the subject. And the documents also provided original information on Britain's official policy towards Turkey and The Straits. After the research carried out within the scope of the British National Archives, a new research was carried out within the framework of the Turkish State Archives. At this stage Turkish Diplomatic Archive fund (TDA), which contains the documents of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, has been examined in the context of the subject of the study and the chronological order. And after that the relevant documents have been identified, classified, analyzed. The TDA fund provided important data on the content of the talks held by Turkey's representatives abroad, especially in London and Geneva, regarding the MacDonaldisarmament plan. By doing so it enabled the study to establish a comparative analysis through different archive sources. In addition to the archive resources, the press of the period constitutes one of the important databases of the study. After collecting and analyzing the archive documents with a comparative method, in order to determine the effects of the MacDonaldisarmament plan in Turkey, a research was conducted on the newspapers of the period. Apart from archive and press documents, books and articles about Anglo-Turkish relations, Turkish foreign policy, British foreign policy and disarmament are also examined and used.

Findings

As a result of the research conducted within the scope of the study, it has been determined that the MacDonaldisarmament project presented by England to the Geneva Disarmament Conference (1932-1934) has important results in the context of Anglo-Turkish relations and Turkey's policy towards the Straits.

Firstly, immediately after the announcement of the project, it was detected that the fact that the Turkish army was not included in the list which was prepared to indicate the numerical limits of the European land armies within the scope of the 13th article of the draft, was considered by Turkey as an implication that she was not seen as a European country, and it caused a diplomatic crisis between the two countries.

Secondly, The 41st article of the project, which includes the restrictions on warplanes, has been the subject of criticism from Ankara due to the fact that the quota allocated to Turkey is less than that of Yugoslavia and Romania. Turkey considered this both a deliberate restriction on the defense of the Straits and a malicious disregard for Ankara's recent prestige in her region.

These problems, which emerged within the framework of Turkey's sensitivity to its European identity and international prestige, went down in history as the short-term sensational diplomatic crises in Anglo-Turkish relations caused by the MacDonald project. These problems were overcome through England's conciliatory diplomacy that responded to the sensitivities of Turkey.

It has been determined that the third and most important result of the MacDonald project is to bring the Straits issue back to the agenda of Anglo-Turkish relations. In this context, another important finding of the study is that Turkey's first request for amendment to the Lausanne Straits Convention emerged within the scope of the MacDonald project and due to the security concerns raised by the project.

It has been detected that the reason for England's opposition to Turkey's request for revision of Lausanne Straits Convention at the Geneva Disarmament Conference is the official policy of England towards the Straits, which is based on the principle of freedom of passage and demilitarization.

Research Limitations

The research has subject and time limitations. The subject of the study is the effects of the MacDonald disarmament plan (1933) on Anglo-Turkish relations. Thus, the study is limited to the period from 1933 to 1935. Since the study specifically focuses on the effect of the MacDonald plan on bilateral relations, Anglo-Turkish relations in this process were analyzed only within the framework of the effect of the plan.

Implications

The research gives important information about the MacDonald plan and its effects on Anglo-Turkish relations. Although the archive documents examined within the scope of the study gives original data and perspective on the subject, different archival documents and new studies will enable us to obtain new information and perspective on Anglo Turkish relations.

Originality

Although studies on Anglo-Turkish relations in the interwar period have been done before, no specific study has been conducted on the England's disarmament plan and its effects to Turkey. In this respect, the study is an original study that will contribute to further academic research on this subject. Furthermore, analyzing the historical framework of Turkey's first amendment request to the Lausanne Straits Convention through archival documents increases the original value of the study.

Araştırmacı Katkısı: İrşat SARIALIOĞLU (%100)